

MULTİKULTURALİZM, DİNŞÜNASLIQ VƏ İSLAMŞÜNASLIQ ELMLƏRİ DİALEKTİK VƏHDƏTDƏ

Avropa ilə Asiyanın qovşağında, Böyük İpək Yolu üzərində yerləşən Azərbaycan çoxmillətli, çox mədəniyyətli müsəlman ölkəsi, dünyəvi dövlətdir. Müxtəlif dinlər: islam, xristian və iudaizm, müxtəlif milli mənsubiyyətlərə; Azərbaycan, rus, yəhudi, milli, etnik; avar, ləzgi, talış, kürd, inqiloy, udi... və s. mənsub Azərbaycan vətəndaşlarının qədirbilən xalqımızın uzun əsrlər boyu yaratdıqları ümumbəşəri dəyərləri mütərəqqi dünya ictimaiyyəti rəğbətə qarşılayır. Multikulturalizm amili Bakıda keçirilən çoxsaylı beynəlxalq miqyaslı tədbirlərdə dünya üzrə tanınmış ictimai-siyasi xadimlər tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir. Hazırda multikulturalizmin, tolerantlığın Azərbaycan konsepsiyası Avropa və Asiyanın bir çox ölkələrinin aidyyəti qurumları tərəfindən öyrənilir və tədris edilir. Hazırkı qloballaşan dünyada daha geniş arenada Azərbaycanın sözügedən sahədəki müsbət təcrübəsi xüsusi maraq oyadıb.

Müstəqil Azərbaycanda xüsusilə dini durumla bağlı yaranmış sabit, dayanıqlı vəziyyət bir tərəfdən bütövlükdə xalqımızın tolerant ruhu və İslam dininin mütərəqqi bəşəri ideallara hörməti əsasında formalaşmışsa, digər tərəfdən 1993-cü ilin ikinci yarısından sonra həyata keçirilən düşünülmüş, uğurlu dövlət siyasətinin məntiqi nəticəsidir. Başlıca qayəsi ölkə əhalisi arasında ayrı-seçkilik qoyulmadan hər bir Azərbaycan vətəndaşının vicdan və dini etiqad azadlığının real, gerçək şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarət olan bu siyasətin əsası Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ulu öndər hələ 1993-cü ildə ilk dəfə Prezident seçilməsi münasibətilə andıçmə mərasimində söylədiyi uzunmüddətli proqram xarakterli, nitqində demişdir: **“Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, res-**

publikanın bu ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır”.

Yeri gəlmişkən, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin, ümumiyyətlə din, o cümlədən İslam dini və bu dinin əsasını təşkil edən müqəddəs Quran, habelə dinimizin mənşəyini, mahiyyətini, fəlsəfəsini, sosiologiyasını, psixologiyasını və fenomenologiyasını elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik baxımından şərh edən islamşünaslıq elmi haqqında dedikləri qiymətli, dərin məna, məzmun və mündərəcə kəsb edən sözlərini qeyd etmək istərdik.

“İnsanların mənəvi sərvətlərinin hamısından dinin fərqi ondadır ki, o, dini mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq həmişə insanları dostluğa, həmrəyliyə, birliyə dəvət etmişdir”. (Heydər Əliyev, *Müstəqillik yolu*, Bakı, 1997, səh. 77-78)

“İslam dini əsrlər boyu bizim mənəviyyatımızın əsasını təşkil etmiş, müsəlmanların dünyada layiqli yer tutmasını təmin etmişdir”. (Yenə orada, səh. 93)

“Qurani-Kərimin bütün kəlamları bu gün Azərbaycanda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir. Biz azərbaycanlılar—bu sonradan gələn nəsillərə də tövsiyə olunur—heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq”. (Yenə orada, səh. 93-94).

“Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar insanları paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, cəhərmənliyə, cəsarətə dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra

xalqımızın mənəvi dəyərləri canlanıb, bərpa ediləndir”. (Yenə orada, səh. 81-82)

Heydər Əliyev 1998-ci ildə Bakıda keçirilən “İslam sivilizasiyası Qafqazda” mövzusunda beynəlxalq konfransda demişdir: **“...Azərbaycanda islamşünaslıq sahəsində XX əsr, demək olar tamam itirilibdir. Bu işləri görmək üçün Azərbaycanda islamşünaslıq elmini inkişaf etdirmək lazımdır. Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Bakı Dövlət Universiteti və elmi-tədqiqat institutları... bu sahə üçün xüsusi təşkilatlar, orqanlar, elmi mərkəzlər yaradılmalıdır... Belə təşəbbüslər olsa, mən onları dəstəkləyəcəyəm, bunlar üçün şərait də yaradacağam. Buna arxayın olun”.** (Heydər Əliyev, *Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir*, Bakı, 1999, səh. 47)

Göründüyü kimi, qeyd olunan həmin qiymətli fikirlərdə sözügedən sahədə respublikamızın aidyyəti qurumlarının və orada bilavasitə həmin işlə məşğul olan mütəxəssislərin qarşısına mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Bu baxımdan dövlətimizin başçısı, Prezidentimiz İlham Əliyevin aşağıdakı qiymətli sözləri də diqqəti xüsusilə cəlb edir:

“Dünyada gedən proseslər bəzi hallarda bizi narahat edir. İlk növbədə bəzi ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrində və müəyyən siyasi dairələr tərəfindən İslamı terrorçuluqla eyniləşdirmək cəhdləri bizi çox üzür, narahat edir və hiddətləndirir. Biz buna heç cür imkan vermə bilmərik. İslamı terrorçuluqla eyniləşdirmək olmaz. İslam sülh dinidir, mehribanlıq dinidir, dözümlülük dinidir. Azərbaycan özü terrorun qurbanıdır. Erməni terrorçu təşkilatları bizə qarşı 30-dan çox terror aktı törətmişlər. Bu terror aktları nəticəsində 2 mindən artıq azərbaycanlı həlak olmuşdur. Ancaq biz bu terrorçu təşkilatları hər hansı bir dinlə bağlamırıq. Bu düzgün deyildir. Terror-

çuluğun nə dini var, nə də milliyyəti. Ona görə biz bu məsələlərə öz etirazımızı daha da inamla bildirməliyik, öz sözü-müzü deməliyik. Eyni zamanda, gerek bütün təbliğat imkanlarımızdan istifadə edərək çox böyük narahatlıq doğuran bu mənfi meyilə münasibətimizi bildirərək, öz hərəkətlərimizlə bunun qarşısını alaq”. (Bakıda keçirilən İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olan ölkələrin xarici işlər nazirləri şurasının 33-cü sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. “Dövlət və din” jurnalı, Nömrə 11, 2006-cı il, səh. 24-25).

Göründüyü kimi, burada dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev İslam dininin ümumbəşəri mənəvi dəyərləri, həm də dinimizin maarifçilik yolu ilə təbliği məsələsini ön plana çəkmiş, globallaşmanın nankor övladı olan terrorçuluğu, o cümlədən xüsusilə erməni terrorçuluğunu kəskin tənqid etmiş, sözügedən sahədə qarşıya yeni, mühüm vəzifələr qoymuşdur. Multikulturalizm, dini tolerantlıq, dinşünaslıq, islamşünaslıq problemlərinin əhəmiyyətindən bəhs edərkən 2008-ci ilin iyun ayında keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda Bakıda keçirilən beynəlxalq tədbirdəki dərin məna, məzmun və mündərəcə kəsb edən məruzəsində Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, UNESCO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyeva demişdir:

“Azərbaycan Böyük İpək Yolu üzərində yerləşən ölkə kimi tarix boyu yüksək tolerantlıq mühiti yaşatmışdır. Bu, həm mədəniyyətimizdə həm də cəmiyyətimizdə dərin iz qoymuşdur. İndi də bizim cəmiyyətdə belə bir tolerantlıq ab-havası hökm sürür. Bakı unikal şəhərdir. Artıq uzun müddətdir burada müsəlman məscidi, atəşpərəst məbədi, katolik kilsəsi və senaqoq,

pravoslav məbədi və kirxa yanaşı mövcuddur. Onların coğrafi yaxınlığı faktı belə, yüksək tolerantlıq şəraitində birgə fəaliyyətin mümkünliyünü nümayiş etdirir və hər bir dinin əsas dəyərlərinin ümumbəşəri dəyərlərlə üst-üstə düşdüyünü təsdiq edir. Bu, təkə tarixin ayrı-ayrı məqamları deyil. Bu il biz yeni katolik məbədi açmışıq. Tarixi əhəmiyyət daşıyan məscid və kilsələrin bərpası ilə yanaşı, yenilərinə də tikirik. Ümidvaram ki, Bakı forumu gələcəkdə ənənəvi şəkil almaqla, sivilizasiyaların faydalı dialoqunun formalaşmasına dair hər birimizin öz ideya və məqsədlərini həyata keçirmək üçün imkan yarada bilər”. (2008-ci il 11 iyunda Bakıda keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda beynəlxalq simpoziumundakı Mehriban xanım Əliyevanın məruzəsi, “Azərbaycan” qəzeti, 11 iyun 2008-ci il)

Yuxarıda din, islam, müqəddəs Quran, tolerantlıq və islamşünaslıqla bağlı ulu öndər Heydər Əliyevdən, dövlətimizin başçısı İlham Əliyevdən və ölkəmizin birinci xanımı Mehriban xanım Əliyevadan gətirdiyimiz qiymətli fikirlərə əsasən biz də, sözügedən sahəyə xidmət baxımından bəzi elmi mülahizələrimizi bildirmək istərdik. Həmin elmi mülahizələr əsasən aşağıdakılardan ibarətdir.

Birincisi, **“İslam dini ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin mühüm tərkib hissələrindən biri olan, Şərqdə sivilizasiyanın inkişafının bəlli bir mərhələsində, konkret bir məkanda (VII əsrdə, Ərəbistan yarımadasında) tarixi şəxsiyyət Məhəməd Peyğəmbər tərəfindən meydana gələn, planetar miqyaslı ictimai şüurun bilavasitə özünəməxsus spesifik formalarından sayılan sosial tarixi hadisə, fenomenidir”.**

* * *

“İslam dininin əsasını təşkil edən Quran təkə müsəlman-

ların deyil, o, eyni zamanda, dinindən, dilindən, irqindən, cinsindən asılı olmayaraq, habelə digər sosial mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq, bütövlükdə bəşər övladının müqəddəs stolüstü kitabıdır”.

* * *

“İslamşünaslıq elmi dünya dinləri içərisində ən sonuncusu və önəmli olan İslam dininin mənşəyini, mahiyyətini, fəlsəfəsini, sosiologiyasını, psixologiyasını və fenomenologiyasının elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik baxımından şərh edən, ümumbəşəri, o cümlədən Şərq, eləcə də Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrinin aparıcı istiqamətlərindəndir”. (tərif və kursiv bizimdir; Ə.Q)

İslamşünaslıq elmi eyni zamanda İslamda olan bəzi zərərli dini qalıqların elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik prinsipləri əsasında aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan islamşünaslıq elmi multikulturalizm ilə daim dialektik vəhdətdədir. Bunları bir-birindən ayrı təsvir etmək qeyri-mümkündür. Çünki islamşünaslığın Azərbaycan konsepsiyası, modeli bütövlükdə dünya, o cümlədən də xüsusilə İslam aləminə nümunə olar.

Yeri gəlmişkən, Azərbaycanda multikulturalizmin və islamşünaslıq elminin dialektik vəhdətindən bəhs edərkən çox vacib bir məqama da diqqəti cəlb etmək istərdik.

Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə vicdan azadlığının, dini etiqad azadlığının təmin olunması, İslamda sekulyarlaşma, dünyəviləşmə, ictimai münasibətlərin hüquqi cəhətdən təmin edilməsi kimi sahələrdə mükəmməl qanunvericilik aktları olmadan səmərəli, faydalı, məqsəduyğun bir məntiqi nəticə əldə etmək prinsipinə qeyri-mümkündür. Bu baxımdan ölkəmizdə hazırda qüvvədə olan müstəqil Azərbaycanın 1995-ci il 12 noyabrında

ümumxalq səsverməsi (referendum) vasitəsilə qəbul olunmuş ilk demokratik Konstitusiyasının 18, 48 və 71-ci maddələrində qanunvericiliklə təsbit olunan müddəalarda ehtiva olunmuş hüquqlarla bağlı bəzi mülahizələrimizi bildirmək istərdik. İlk öncə dövlət münasibətlərinə toxunmağı vacib hesab edirik. Bu məsələ Konstitusiyamızın “Din və dövlət” adlı 18-ci maddəsində hüquqi cəhətdən aşağıdakı şəkildə öz əksini tapmışdır:

I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

II. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin yayılması və təbliği qadağandır.

III. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır”. (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı, 1999, səh. 8)

Göründüyü kimi, burada dövlət-din, din-dövlət münasibətləri müstəqil Azərbaycanda inkişaf etmiş bəzi Avropa dövlətlərində olduğu kimi təxminən eynidir.

(davamı növbəti saylarımızda)

Əsədulla QURBANOV,
Bakı Dövlət Universiteti
İslamşünaslıq Elmi-Tədqiqat
Mərkəzinin rəhbəri,
fəlsəfə elmləri doktoru, professor,
BMT-nin sülh səfiri,
Ankara Beynəlxalq
Söz Akademiyasının həqiqi üzvü.